

ALIONA GRATI ȘI CUVÂNTUL *CELUILALT*

Aliona Grati ne-a convins încă demult de originalitatea „gustului ei critic” în primul rând prin temele alese pentru investigație. Volumul Magda Isanos. *Eseu despre structura imaginarului* (Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004) este primul ei studiu monografic care readuce în actualitatea literară poezia Magdei Isanos, punând-o în lumina reflectoarelor moderne. Următorul volum *Privirea Euridicei. Lirica feminină din Basarabia. Anii '20-'30* (Chișinău, Elan Poligraf, 2007) reabilitează lirica feminină interbelică din Basarabia, neglijată în mare parte până atunci de receptare critică. Un proiect și mai ambițios este *Romanul ca lume postbabilică. Despre dialogism, polifonie, heteroglosie și carnavalesc* (Chișinău, Gunivas, 2009) care impune o perspectivă nouă de abordare a romanului din Basarabia, pornind de la teoria dialogismului savantului rus Mihail Bahtin. Urmează alte două cărți: *Paul Goma. Inișieri în textul literar* (Chișinău, Arc, 2011) – o minimonografie de pionerat despre Paul Goma, în care autoarea aplică grilele dintre cele mai moderne pe textele acestui mare prozator român și *Fenomenul literar postmodernist*. (Note de curs) (Chișinău, Editura Garamond, 2011), o carte ce vizează literatura română din ultimele decenii, cu capitole clarificatoare privind fenomenul literar basarabean al momentului. În fine, cel mai amplu și mai fundamental studiu de până acum al Alionei Grati este *Cuvântul celuilalt. Dialogismul romanului românesc* (Chișinău, Profesional Service, 2011), realizat în baza tezei de doctor habilitat în filologie, susținute în 2010 la Institutul de Filologie al AȘM.

Această carte a Alionei Grati vine în contextul unei secete teoretizatoare de la noi. Scriitorii, dar și critica literară se cam eschivează de la tranzitări spre zonele „sibilinice” ale teoriilor literare. Mai cu seamă critica de întâmpinare, care se lasă de cele mai multe ori în voia improvizației libere, a subiectivismului scutit de ajustarea interpretării la criterii metodologice. Lipsesc disocierile interdisciplinare, dar și problematizările de rigoare, lipsește dialogul cu alte culturi și literaturi, receptarea reducându-se la ceea ce Alex Goldiș numea „erezie a autoreflexivității”. Volumul Alionei Grati vine să crediteze o (re)lectură a literaturii prin grilele erudite. Autoarea realizează prima investigație asupra romanului românesc, inclusiv al celui din Basarabia, cu instrumentele unei grile extrem de eficiente în cercetările ultimilor ani ale occidentalilor, la baza căreia a stat dialogismul bahtinian. Premiza unei asemenea cercetări este anunțată de particularitatea noii lumi postmoderne de a fi una interculturală, complexă, dialogică, interactivă, o lume, în care comunicarea cu Altul constituie rațiunea existențială a eului. Comunicarea artistică este una din posibilitățile omului postmodern de a se conecta creator la istorie și la lume și de a-și (re)defini și împlini construcția identitară interioară. Iată de ce romanul contemporan tinde să prezinte pe viu realitatea ca o rețea de interacțiuni subiective, polifonice, mustind de sensuri și semnificații, niciodată epuizate ori explicitate până la capăt. Aceasta este de fapt unica lui șansă de supraviețuire, pe care o semnala Milan Kundera când vorbea despre adevărul totalitar care omoară

romanul prin faptul că „exclde relativitatea, îndoiala, interogația și, ca atare, el nu se poate împăca niciodată cu ceea ce aș numi spiritul romanului”¹.

Complexitatea epică a romanului contemporan, noile achiziții structurale și formale au devenit puncte de atracție pentru diverse teorii și discipline. Instrumentele literarității cu care operau formalistii ruși sunt incapabile să acopere analitic partea axiologică a cuvântului artistic. Subiecti-vitatea romanului, caracterul său polifonic implică un act interpretativ axat pe dimensiunea comunicativă a textului. De aceea și poetica dialogică a lui Bahtin, potrivit căreia romanul este o arenă de manifestare a diferitor voci, care prin dialog își exprimă și își comunică reciproc viziunea asupra lumii, poziția axiologică, astfel nuanțând și îmbogățind sensurile umanismului, s-a bucurat de o mare receptivitate în cadrul altor teorii ale romanului. Pentru a contura backgroundul teoretic în toată complexitatea, autoarea face o analiză pe diacronie a modului de fundamentare a paradigmei dialogice în teoria și istoria literară, urmărind dialogul pe care îl poartă poeticile antibahtiniene cu teoriile savantului rus. Vor anticipa filosofia bahtiniană a dialogului încă romanticii Schleiermacher, Diltey, apoi neokantienii Noii gândiri din cadrul Cercului filosofic „Patmos” din Berlin (1919-1923) și din cadrul „Școlii din Marburg”, Martin Buber, Franz Rosenzweig, Herman Cohen etc. Potrivit acestora, „individul dobândește conștiința de sine odată cu conștiința de celălalt, „eul autentic” fiind rezultatul orientării spontane a omului mai întâi către „altcineva” decât „sinele său”. Mihail Bahtin preia această viziune asupra lumii, nuanțând-o și conferindu-i o constituție complexă și originală. Cea mai importantă contribuție a savantului rus este, după Aliona Grati, faptul că „el a reușit să scoată dialogistica din sfera reflecției exclusiv filosofice, desfășurând-o

în cea a filosofiei limbajului și, mai ales, a științei literare. (...) Nimeni dintre teoreticienii dialogului nu a reușit să apropie atât de mult existențialismul dialogic de estetică și, cu atât mai mult, de literatură”. Romanul polifonic al lui Dostoievski este structura artistică pe care-și axează savantul judecățile despre dialogism, considerând personajele scriitorului „modele excepționale de gândire și de limbaj dialectic, precum și de conștiință structurată dialogic”.

Pentru a deosebi dialogismul în sens bahtinian de definiția comună a termenului, Aliona Grati simte nevoia să precizeze că dialogul e mai mult decât o discuție dintre două persoane, e un proces de comunicare între universuri axiologice, între idei și perspective de viață. „Acest tip de dialog, adaugă autoarea, vrea să se sustragă câmpului de forțe și de interese, plăcerea lui nu este cea a stabilirii consensului, ci a fertilității, fecundității, germinăției fără sfârșit a sensurilor”. Teoria dialogică bahtiniană este susținută și de alte discipline: metalingvistica, orientată spre „microdialogul cuvântului” și „macrodialogul ideologiilor”, sociopoetica, care urmărește „socializarea” lingvisticii și acordarea statutului prioritar comunicării în sistemul limbii, dar și de orientări, precum semiologia, sociologia literaturii, teoria actelor verbale, pragmatica textului literar, psiholingvistica, teoria comunicării etc. Mi se pare foarte indicată insistența autoarei asupra rolului acestor discipline și a contribuției filosofilor, esteticienilor, lingviștilor, hermeneuților și antropologilor la configurarea paradigmei dialogice în știința literaturii. Pas cu pas sunt disecate nuanțele și stabilite paralelismele edificatoare. În capul listei de asocieri se află desigur Julia Kristeva, care transpune fenomenul dialogismului în planul textului, adâncind și fundamentând

¹ Milan Kundera, *Arta romanului*, traducere de Simona Cioculescu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 24.

conceptul de intertextualitate și dialog între texte. Pe direcția fenomenologică, hermeneutică, lingvistică aprofundează și dezvoltă ideile bahtiniene Roland Barthes, T. Todorov G. Genette, Michael Holquist, românii Mihai Șora și Vasile Tonoiu etc. Tot în zona de iradiere a filosofiei bahtiniene se situează și teoriile lui Paul Ricoeur, Saussure, Hans-Georg Gadamer, Heidegger, Hans Robert Jauss. Captivi ai formalismului rus, Vladimir Propp, Claude Bremond, Nortrop Frye, Marthe Robert ar fi cei care se poziționează pe contrasens cu dialogismul lui Bahtin, considerând romanul artă verbală, susceptibil unei analize de tip naratologic, capabile să deceleze invarianții narativi, să descopere structurile arhetipale obiective ale genului românesc. Drept contraargument Aliona Grati aduce ideea bahtiniană potrivit căreia în analiza unui text aspectul dialogismului poate fi ignorat doar dacă textului i se aplică o grilă strict lingvistică. În sprijinul afirmației, este pusă pe tapet atenționarea lui Bahtin precum că „enunțul verbal nu mai este o unitate lingvistică, ci una a comunicării”, respectiv, el, enunțul verbal, „comportă nu numai semnificații, ci aduce cu sine sensuri (poziții axiologice) adresate altor sensuri. O experiență subiectivă își poate releva sensurile profunde doar în contact dialogal cu lumea subiectivă a celuilalt. Astfel de relații devin indiciul obligatoriu al unui text artistic, mai cu seamă, al celui românesc”.

Pentru a face cât mai clar modul în care teoria lui Bahtin a revoluționat exegeza romanului, Aliona Grati analizează cu meticulozitate întreg spectrul de relații estetice condiționate de poetica dialogică: relația autor-erou, în care centrul axiologic al activității estetice este situat în orizontul eroului emancipat de voința auctorială; raportul timp și spațiu artistic, adică cronotopul, prin care evenimentul din roman devine imagine artistică,

condiționând și tipul de roman. Regăsim și alte concepte care (re)antropologizează abordările teoretice ale romanului. Polifonia, heteroglosia, plurilingvismul, hibridul artistic, carnavalescul participă la perceperea romanului ca pe o „arenă în miniatură”, abundând de voci care nu se confundă între ele. Autorul este organizatorul acestui cor polifonic, dar nu se află în centrul narativ, nu mai este instanță demiurgică, ci ghidează din spate vocile și pozițiile semantice. El are prioritate „în crearea «unității relative de sens», fiind responsabil de forma artistică aptă să păstreze conținutul de viață și poziția axiologică a personajelor”.

Partea a doua a lucrării e și secțiunea pe care o prefer în mod deosebit, întrucât disocierile teoretice sunt probate pe romane concrete. Romanul interbelic, crede cu îndreptățire autoarea, are o arhitectonică determinată de cronotopul orașului, care ilustrează pluristratificarea ideologică, polifonia vocilor, dialogul dintre culturi diferite și constituie „nucleul tipurilor complexe de roman”, semnate respectiv de Camil Petrescu, Hortensia Papadat Bengescu, George Călinescu, Gib Mihăiescu, Mateiu Caragiale, Mircea Eliade. Aliona Grati demonstrează că în pofida faptului că romanul interbelic românesc are personaje introvertite, limbaje egocentrice, acesta nu poate face abstracție de limbajul celuilalt. În plus, romanul interbelic este citadin, iar cronotopul orașului este imaginea artistică a unei lumi sincretice, „care combină elemente eterogene ale imaginației culturale în vederea creării imaginii omului modern”. Spre exemplu, romanul *Maitreyi* este o mostră de dialog eficient al culturilor, al modului de gândire european cu cel al culturii hinduse. Experiența erotică îl determină pe Allan să-și depășească rigorile și limitele propriului individualism și „să se deschidă spre celălalt”, devenind superior prin cunoașterea alterității. „Un dialog al experiențelor”

este văzut în romanul Hortensiei Papandats Bengescu, *Concert de muzică de Bach* și un „dialogism parodic” – în *Pălnia și Stamate* de Urmuz.

Cel mai receptiv în aspectele subiectivității umane se dovedește totuși romanul postmodernist. Cultul inconștientului privilegiat de moderniști este înlocuit de postmoderniști prin atenția pe faptele conștiinței, „înțoarcerii exclusiviste către sine îi ia locul deschiderea către lume”. Lumea romanului postmodern, Aliona Grati o numește postbabelică, adică cu multiple rețele de interacțiune a diferitelor voci, stiluri, culturi și subiectivități umane. În continuare, autoarea aplică instrumentele poeziei dialogice pe o seamă de texte, semnate de George Bălăiță, Nicolae Breban, Mircea Horia Simionescu, Mircea Nedelciu, dar și de basarabeni Paul Goma, Aureliu Busuioc, Vladimir Beșleagă, Vitalie Ciobanu, Emilian Galaicu-Păun. Evaluările acestor romane, din perspectivă dialogică, scot în prim-plan aspecte nebănuite, dar și considerații de natură polemică, mai cu seamă în cazul romanelor din Basarabia. Astfel, întreg romanul *Din calidor* a lui Paul Goma este văzut ca o arenă de manifestare a carnavalescului, a plurilingvismului social, a hibridizării stilistice, prin care, ne convinge autoarea, Paul Goma dă o lecție de proză în care respiră libertatea și creativitatea fără frontiere. O altă revelație exegetică pe cât de proaspătă, pe atât de inedită vizează romanul lui Emilian Galaicu Păun *Gesturi*, perceput ca „lume postBABELică”. Aliona Grati își explică această constatare prin faptul că romanul *Gesturi* „definește raportul dintre om și o lume fermecată de simulacrele comunicării, având totodată conștiința pericolului dezumanizării, a discreditării și relativizării categoriei de adevăr și valoare”. Curioasă această afirmație în contextul aprecierii aproape unanime a romanului *Gesturi* drept *scriitură de gradul zero*, incomunicabilă și neutră. Din perspectivă

dialogică, replica antitextualistă a scriiturii este însă evidentă. Eterogenitatea lingvistică și culturală din roman denotă „splendoarea prăbușirii turnului Babel” și arată deschiderea spre „o viziune alternativă, împărtășită asupra realității”. Concluzia (optimistă!) la care ajunge exegeta e că romanul din Republica Moldova este „o expresie a efortului de integrare în rațiunea modelului european ca joc liber și structural deschis”, iar pronosticul e încurajator: „Dimensiunea dialogică a ființei va ajuta scriitorii din acest ținut românesc să se integreze cât mai rapid în contextul cultural global”.

Este evident, concluzionând, că și această contribuție a Alionei Grati este „o carte de construcție și de erudiție” (Liviu Antonesei), pe cât de doctă, pe atât de antrenantă la lectură. Autoarea se mișcă lejer printre diferite teorii și sisteme de gândire filosofică, polemizând cu acestea, făcând asocieri subtile și impresionante, din care răzbat perspective înnoitoare de lectură. A da dovadă de personalitate pe un teren al celor mai noi teorii literare și a celor mai dificile discipline cere o dexteritate pe care doar erudiția matură, îmbinată cu simțul textului, cu „înțelegerea dialogică” a acestuia o conferă. Aliona Grati are toate datele unui teoretician și critic format, iar studiile sale despre dialogistică „confirmă un nume în naratologia românească” (Alexandru Burlacu). Premiul special acordat anul acesta în cadrul colocviului Asociației de Literatură Generală și Comparată din România, condus de profesorii notorii Mircea Martin și Paul Cornea este o confirmare a celor spuse, cartea meritând toată atenția celor interesați de studiul modern al literaturii.

NINA CORCINSCHI
Institutul de Filologie
(Chișinău)